

Monika Kotowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7757-020X

monika.kotowska@uwm.edu.pl

Wpływ zaburzeń zachowania w okresie nieletniości na rozwój drogi przestępczej. Wybrane problemy na przykładzie członków zorganizowanych grup przestępczych

Wprowadzenie

Definiowanie i kategoryzacja zaburzeń psychicznych w Europie opiera się na klasyfikacji ICD-11. Część F90-F99 tej klasyfikacji opisuje zaburzenia zachowania właściwe dzieciństwu bądź dojrzewaniu, natomiast wykaz zaburzeń osób dorosłych umieszczony jest w części F60-F61. W literaturze wskazuje się, że zaburzenie zachowania, objawiające się powtarzającym i trwałym naruszeniem praw innych osób lub wzorów społecznych, jest jednym z najpoważniejszych zaburzeń okresu dzieciństwa i adolescencji¹.

Wyniki badań analizujące osobowość dowodzą, że nie ma specyficznych dyspozycji psychicznych odróżniających nieletnich naruszających normy prawne od tych, którzy tego nie robią². Brak jest więc dostatecznych przesłanek do tego, aby korelacji między pewnymi właściwościami sprawcy a przestępczością nadawać charakter zależności przyczynowej³. Badacze podkreślają, że również

¹ A. Seredyńska, *Od zaburzeń zachowania do zaburzeń osobowości*, Kraków 2016, s. 21.

² Szerzej: W. Czajka, *Badania osobowości nieletnich i młodocianych w świetle ustaw i praktyki organów sprawiedliwości*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1991, t. 21, s. 171 i nast.

³ W starszych wynikach badań kryminologicznych często wskazywano na powiązania popełniania przestępstw z zaburzeniami psychopatycznymi na zasadzie związku przyczynowego czy sytuacyjnego, uznając tym samym psychopatię za źródło skłonności przestępczych. Zgodnie z takim podejściem każdy psychopata miał wcześniej czy później stać się przestępcą. Jednak praktyka sądowa i badania wykazały, że odsetek psychopatów w populacji przestępców, zarówno dorosłych, jak i nieletnich, jest różny w zależności od przyjętej metody badawczej. Najczęściej psychopatami są sprawcy najcięższych przestępstw, a ich działanie wyróżnia się brakiem nastawienia na określony wcześniej cel oraz osiągnięcie jakichkolwiek zysków. Szacuje się, że psychopaci stanowią

wśród młodzieży niewchodzącej w konflikt z prawem występują zaburzenia osobowości, a znaczna część nieletnich sprawców czynów karalnych nie wykazuje żadnych patologicznych właściwości psychicznych⁴.

Jednak z drugiej strony wśród determinantów przestępczości nieletnich czynnikiem osobowościowym, z którym wiążą się: wiek inicjacji i rozwoju kariery przestępczej, stan zdrowia psychicznego nieletniego, stosunek do środków odurzających i alkoholu, cechy charakteru czy poziom inteligencji, od stuleci leży w kręgu zainteresowania badaczy przestępczości nieletnich. Zaburzeniom zachowania z okresu nieletniości przypisuje się też rolę w genezie przestępczości dorosłych. Zgodnie z teorią „podwójnej klasyfikacji zachowań przestępczych” (*dual taxonomy of offending theory*) autorstwa Terrie E. Moffitt⁵ zachowania antysocjalne stanowią konsekwencję problemów psychologicznych i neurologicznych, a chroniczna przestępczość łączona jest z pewnymi uwarunkowaniami genetycznymi oraz zdiagnozowanym w dzieciństwie deficytem uwagi. Według Heleny Kołakowskiej-Przełomiec⁶ dane o częstotliwości występowania wśród nieletnich przestępców pewnych zaburzeń osobowości zasługują na uwagę z tego względu, że trudności wychowawcze, jakie sprawiają oni w domu i w szkole, zwiększają prawdopodobieństwo nierespektowania norm prawnokarnych w przyszłości. Kolejny badacz, Lee N. Robins, na podstawie zachowań aspołecznych dzieci dokonał prognozy prawdopodobieństwa pojawienia się zaburzeń zachowania w dorosłości. Zachowania agresywne z późnego okresu dzieciństwa powiązał z występowaniem w przyszłości socjopatii. Z jego badań wynika, że u 50% badanych uznanych za wysoce antyspołecznych w dzieciństwie wykształciła się w wieku dorosłym osobowość antyspołeczna, zaś 60% dorosłych socjopatów ma za sobą historię występowania intensywnych antyspołecznych zaburzeń zachowania w dzieciństwie,

---

jedynie do 10% ogółu społeczeństwa. Wśród skazanych diagnozuje się to zaburzenie osobowości u około 30% populacji więźniów. Zatem mimo uznania skłonności psychopatycznych za szczególne źródło kryminogenne, nie jest możliwe przyjęcie psychopatii jako czynnika warunkującego zachowania przestępcze jednostki. Szerzej: A. Tyburska, *Uwarunkowania przestępczości nieletnich. Analiza wybranych czynników wewnętrznych*, „Przeгляд Policyjny” 2000, nr 1–2, s. 41–43; K. Ostrowska, *Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych. Analiza kryminologiczna*, Warszawa 1981, s. 69.

⁴ Poszczególne badania i stanowiska dotyczące roli czynników osobowościowych w genezie zachowań przedstawia B. Urban, *Osobowościowe i społeczne predyktory zachowań przestępczych*, [w:] B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków 2001, s. 94–100.

⁵ Szerzej na temat tej teorii patrz: K. Buczkowski, P. Wiktorska, *Wybrane perspektywy analizowania aktywności kryminalnej oraz definicje karier kryminalnych*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Karierowicze kryminalni? Aktywność przestępcza w dalszych losach nieletnich*, Warszawa 2021, s. 54 i literatura tam przywoływana. Warto pamiętać, że do teorii tej pod wpływem późniejszych badań wprowadzono zmiany. Szerzej na ten temat: J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Różne drogi, różne wzory. Typologie trajektorii przestępczych*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), op. cit., s. 240–245.

⁶ H. Kołakowska-Przełomiec, *Przestępczość nieletnich*, [w:] W. Świda (red.), *Kryminologia*, Warszawa 1977, s. 215.

natomiast 30% badanych socjopatów wykazywało jako dzieci umiarkowane zachowania antyspołeczne⁷.

Biorąc pod uwagę powyższe, można przyjąć, że problematyka zaburzeń zachowania w okresie nieletniości, zwłaszcza z perspektywy ich wpływu na genezę popełniania przestępstw w przyszłości, jest złożona i warta bliższej analizy. Celem niniejszego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy pewna specyficzna kategoria sprawców, jakimi są członkowie zorganizowanych grup przestępczych, wykazywała w okresie nieletniości zaburzenia zachowania, które ze względu na opisywane w literaturze właściwości kryminogenne odegrały rolę w genezie ich późniejszej przestępczości?

Należy zaznaczyć, że uzyskanie jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, zwłaszcza w przypadku, kiedy badani są osobami dorosłymi, jest bardzo trudne. Niemniej materiał aktowy w przypadku sprawców dopuszczających się najcięższych przestępstw, w tym przeciwko życiu i zdrowiu, a do takich zaliczyć można znaczną część odbywających kary pozbawienia wolności przedstawicieli przestępczości zorganizowanej, niejednokrotnie zawierał opinie biegłych, które można uznać za interesujące z perspektywy podjętych rozważań. Co istotne, przeprowadzone wywiady w pewnym stopniu również wskazywały, że warto poświęcić analizowanemu zagadnieniu więcej uwagi.

Opiniodawstwo sądowo-psychiatryczne nieletnich w kontekście zaburzeń osobowości dorosłych sprawców przestępstw

W opiniodawstwie sądowo-psychiatrycznym na poziomie nieletniości zwykle rozpatruje się dwie kwestie: rozwój umysłowy oraz zaburzenia osobowości. Opiniowanie o stanie zdrowia psychicznego badanego, w tym w sprawach dotyczących stopnia poczytalności, znajduje się w zakresie zadań biegłego lekarza psychiatry. W celu uzyskania opinii o stanie zdrowia psychicznego nieletniego sąd rodzinny obligatoryjnie zarządza jego badanie przez co najmniej dwóch biegłych psychiatrów, a na ich wnioski także przez biegłych innych specjalności. W sytuacji zgłoszenia przez biegłych potrzeby zarządzenia obserwacji nieletniego w podmiocie leczniczym, celem wydania opinii o jego stanie zdrowia psychicznego, sąd rodzinny może zarządzić taką obserwację. Jest to możliwe w sytuacji, gdy z zebranych w sprawie dowodów wynika duże prawdopodobieństwo, że nieletni wykazuje wysoki stopień demoralizacji lub popełnił czyn karalny o randze przestępstwa (art. 25a § 1 i 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich⁸).

⁷ B.K. Puri, I.H. Treasaden, *Psychiatria. Podręcznik dla studentów*, tłum. M. Turno, red. nauk. tłum. pol. J. Rybakowski, F. Rybakowski, Wrocław 2014, s. 328–331.

⁸ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 969), dalej jako u.p.n.

Biegli oceniają przede wszystkim stan psychiczny z oceną występowania upośledzenia umysłowego, choroby psychicznej lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nałogowego używania alkoholu oraz innych substancji psychoaktywnych. Wnioskują także o podjęcie odpowiednich oddziaływań w stosunku do nieletniego, na podstawie uprzednio postawionej kompleksowej diagnozy stanu zdrowia, sytuacji rodzinnej i środowiskowej badanego⁹. Biegli mogą również wskazać na potrzebę umieszczenia nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie leczniczym, w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub młodzieżowym ośrodku socjoterapii (wówczas, gdy zachodzi głównie potrzeba oddziaływań wychowawczych) bądź w domu pomocy społecznej, jeśli badany jest głęboko upośledzony i wymaga jedynie opieki (art.12 u.p.n.)¹⁰. Komentatorzy wskazują, że występujące w art. 12 u.p.n. określenia, takie jak „upośledzenie umysłowe”, „choroba psychiczna”, „inne zakłócenie czynności psychicznej”, są tożsame z punktu widzenia oceny medycznej (psychiatrycznej) z przesłankami analizowanymi przy badaniu sprawcy dorosłego pod względem jego poczytalności¹¹.

Rozwój umysłowy oceniany jest z reguły poprzez poziom inteligencji wyrażony najczęściej w jednostkach ilorazu inteligencji. Wyznacza się je na podstawie przyjętych w piśmiennictwie psychologicznym progów ilorazu inteligencji. Według przyjętej powszechnie klasyfikacji opracowanej przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) wyróżnia się: upośledzenie głębokie, przy którym iloraz inteligencji określany wskaźnikiem IQ (stosunek wieku umysłowego odnoszony do wieku życia, ustalany przy pomocy testów inteligencji) wynosi poniżej 20; upośledzenie znaczne, przy którym IQ wynosi 20–34; upośledzenie umiarkowane, przy którym IQ wynosi 35–49; upośledzenie lekkie, z IQ 50–69; pogranicze niedorozwoju, z IQ 70–79; ociążałość umysłowa, przy IQ 80–89. Gdy IQ wynosi 90–100, to rozwój umysłowy jest w normie (prawidłowy). Przy wskaźniku IQ powyżej 100 mamy do czynienia z jednostką o ponadprzeciętnej inteligencji¹².

W literaturze wskazuje się, że poziom inteligencji nie ma podstawowego znaczenia w genezie zachowań przestępczych, a próby wykazania, że przestępcy generalnie charakteryzują się niskim poziomem inteligencji, zakończyły się niepowodzeniem¹³. Niemniej niski poziom sprawności umysłowej może utrud-

⁹ I. Łucka, J. Stępnicka, *Opiniowanie sądowo-psychiatryczne w sprawach nieletnich – diagnoza interdyscyplinarna*, „Akademia Psychiatrii” 2011, t. 8, s. 34.

¹⁰ Szerzej na temat przesłanek umieszczenia nieletniego w zakładzie leczniczym, młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w domu pomocy społecznej: P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. drugie, 2019, Lex.

¹¹ T. Bojarski, [w:] E. Kruk, E. Skrętowicz, T. Bojarski, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. piąte, Warszawa 2016, s. 118.

¹² A. Gaberle, M. Korcył-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 85–86.

¹³ J. Blachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 96.

niać spełnianie wymagań społecznych i w pewnym stopniu przyczyniać się do występowania zachowań przestępczych, choć wyniki badań pokazują, że decydujące jest w tym zakresie tło społeczne. Negatywne warunki społeczne mogą silnie pogłębiać biopsychologiczne trudności, co sprawia, że w zbiorowościach nieletnich przestępców jednostki o obniżonej inteligencji są nadreprezentowane¹⁴.

Można przyjąć więc, że obniżoną inteligencję zalicza się do czynników predyspozycyjnych przestępczości, czyli takich, które ułatwiają powstanie bezpośrednich pobudek dokonania czynu, lecz same do przestępstwa nie prowadzą¹⁵. Obniżony poziom umysłowy skutkuje przede wszystkim trudnościami w nauce, występującymi już na etapie szkoły podstawowej, co z kolei powoduje późniejsze problemy ze zdobyciem zawodu i pracy. Obniżony poziom intelektualny utrudnia więc legalną karierę, realizowaną za pomocą sukcesów na polu szkolnym, a potem zawodowym. Osoby upośledzone umysłowo są bardziej podatne na sugestie i namowę, a tym samym mogą bezkrytycznie ulegać wpływom. Charakteryzują się również obniżonym samokrytycyzmem połączonym ze zmniejszoną kontrolą i impulsywnością, co może ułatwić zejście na drogę przestępczą, chociaż kluczowe będzie w takich przypadkach oddziaływanie środowiska społecznego¹⁶. Niemniej należy zauważyć, że odnotowano wiele badań, których autorzy analizowali korelacje między obniżonym poziomem intelektualnym a przestępczością. Część badaczy dowodzi też, że poziom umysłowy, przynajmniej częściowo, determinuje rodzaj popełnianych przestępstw¹⁷.

Kolejnym, obok obniżonego poziomu intelektualnego, obszarem eksploracji badawczej jest problematyka zaburzeń zachowania w genezie przestępczości. Osobowość jest strukturą częściowo dynamiczną, a w przypadku osób w wieku rozwojowym – nie w pełni ukształtowaną.

Od lat w kryminologii ugruntowany jest pogląd, że największy wpływ na kształtowanie osobowości człowieka ma rodzina i inne małe grupy społeczne, które go otaczają, takie jak środowisko rówieśnicze, szkolne i sąsiedzkie¹⁸. Zaburzenia osobowości nieletniego mogą jednak wystąpić również na tle urazów lub chorób uszkadzających ośrodkowy układ nerwowy, po przebyciu których dzieci mogą ujawniać wybuchowość, drażliwość, nieposłuszeństwo, impulsywność. Zwraca się również uwagę na odnotowywane wśród nieletnich sprawców

¹⁴ Szerzej patrz: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 96–97 i przytaczane przez autorów badania.

¹⁵ M. Sitarczyk, *Nieletni sprawcy zabójstw. Sylwetki psychologiczne*, Lublin 2004, s. 43 i literatura tam przywołana. Patrz też: B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, wyd. trzecie, Warszawa 2009, s. 646 i nast.

¹⁶ M. Sitarczyk, op. cit., s. 44.

¹⁷ Szerzej ibidem i badacze przez przywoływani przez autorkę, s. 44–49.

¹⁸ Szerzej: W. Cisowski, *Przestępczość nieletnich*, [w:] P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski (red.), *Kryminologia*, Warszawa 2020, s. 176–181; M. Kotowska, *Uwarunkowania przestępczości nieletnich w województwie warmińsko-mazurskim w świetle badań empirycznych*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII, s. 195–210; B. Hołyst, op. cit., s. 423 i nast.

czynów karalnych objawy opóźnionego rozwoju fizycznego i psychicznego, ujawniające się przede wszystkim w infantyлизmie¹⁹. Badacze podkreślają, że u nieletnich sprawców czynów karalnych, w porównaniu do tych nienaruszających norm prawnych, częściej rejestruje się nerwice, psychonerwice, neurotyczność, depresję, zaburzenia funkcjonowania ośrodkowego układu nerwowego. Najpowszechniejsze ich symptomy to: ogryzanie paznokci, zaburzenia mowy (jąkanie się), tiki, lęki nocne, moczenie i inne²⁰. Określenie pewnych typowych właściwości psychicznych, charakteryzujących nieletnich przestępców, zarejestrowano już w latach 70. XX w. badaniach prowadzonych przez Stanisława Batawię i Zofię Ostrihanską nad osobami zatrzymanymi w schroniskach. Z ich badań wynika, że zatrzymanych cechowała duża pobudliwość, labilność emocjonalna i impulsywność, drażliwość, wybuchowość i agresywność, chęć poszukiwania przygód i chęć dominacji nad otoczeniem²¹.

Wskazuje się, że obecnie bardzo często opisywany przez praktyków i jednocześnie trudny w wychowawczym prowadzeniu jest zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD). Jest to zaburzenie neurorozwojowe a u jego podłoża leżą nieprawidłowości w funkcjonowaniu ośrodkowego układu nerwowego²². Na to zaburzenie składają się trzy grupy objawów: pierwsza dotyczy nieuwagi, druga – nadmiernej aktywności, zaś ostatnia – nadmiernej impulsywności²³. W świetle badań nad leczeniem i rokowaniem ADHD wskazano trzy warianty przebiegu tego zaburzenia. U grupy dzieci (ok. 30%) nastąpiło wyciszenie i zaniknięcie objawów w wieku dorastania i wczesnej dorosłości. U ok. 40% badanych objawy utrzymywały się w wieku dorosłym ze współwystępowaniem zaburzeń uczenia się i socjalizacji w stopniu umiarkowanym. Natomiast u kolejnych 30% z czasem wzrosło nasilenie zaburzenia. Odnotowano również występowanie zaburzeń osobowości, którym towarzyszyły uzależnienia od alkoholu i środków odurzających. Według badaczy rokowania w znacznym stopniu zależą od tego, czy ADHD współtowarzyszyły zaburzenia współwystępujące, np. zaburzenia zachowania²⁴.

¹⁹ K. Klimasiński, *Zaburzenia osobowości u młodzieży – psychopatia i socjopatia*, [w:] B. Urban (red.), op. cit., s. 55 i nast.

²⁰ Przykładowo H. Spionek w badaniach 200 nieletnich przestępców wyróżnił osobników neurotycznych w 40,5% przypadków. Podzielił ich na trzy grupy: pierwsza to dzieci agresywne, impulsywne oraz nadruchliwe, druga to dzieci lękliwe, zahamowane, bierne, apatyczne (22%) i trzecia grupa to dzieci, które mają cechy obu poprzednich grup (4,5%). W badaniach prognostycznych Z. Ostrihanskiej dotyczących nieletnich recydywistów, nerwicę rozpoznano tylko u 8,7% badanych, a objawy nerwicowe u 15% badanych. W badaniach dzieci podsądnych z Warszawy Z. Szymańska stwierdziła reakcje nerwicowe u 40% dzieci. Szerzej: H. Kołakowska-Przełomieć, *Przestępczość nieletnich*, [w:] W. Świda (red.), *Kryminologia*, Warszawa 1977, s. 214–215.

²¹ Ibidem.

²² O. Wanicka, D. Woźniakowska-Fajst, *Bez korzeni, bez skrzydeł. Czynniki ryzyka w ocenie chronicznych przestępców*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), op. cit., s. 342.

²³ Szerzej na temat tych grup: A. Serdedyńska, op. cit., s. 28–31.

²⁴ Szerzej: B.K. Puri, I.H. Treasaden, op. cit., s. 35; ibidem, s. 33.

Przechodząc do zaburzeń osobowości u dorosłych sprawców przestępstw, należy wskazać, że zgodnie z klasyfikacją ICD-11 najczęściej rozpoznawalnym zaburzeniem u osób wchodzących w konflikt z prawem jest osobowość dysso-cjalna²⁵. Wśród jej objawów diagnostycznych najczęściej wymienia się: bezwzględne nieliczenie się z uczuciami innych, silnie utrwalona postawa nieodpowiedzialności, lekceważenie norm, zobowiązań i praw, niezdolność utrzymywania trwałych związków z innymi przy umiejętności ich nawiązywania, bardzo niska tolerancja frustracji z niskim progiem wyzwalania agresji, niezdolność przeżywania poczucia winy i brak uczenia się na podstawie własnych doświadczeń, w tym nieumiejętność korzystania z doświadczenia kary, oraz wyraźną skłonność do obwiniania innych i racjonalizacji własnych zachowań.

Zaburzenia zachowania okresu nieletniości z perspektywy badań nad karierami kryminalnymi członków zorganizowanych grup przestępczych

Przedstawione w dalszej części artykułu fragmenty wywiadów oraz dokumentacji z akt penitencjarnych są częścią szerszych badań realizowanych z udziałem prawomocnie skazanych członków grup przestępczych w latach 2012–2017 na terenie 16 jednostek penitencjarnych podlegających Okręgowym Inspektoratom Służby Więziennej w: Gdańsku, Olsztynie i w Warszawie. Obejmowały one: analizę treści akt penitencjarnych skazanych prawomocnymi wyrokami z uwzględnieniem art. 258 Kodeksu karnego²⁶, przeprowadzenie z tymi skazanymi wywiadów oraz analizę wypełnionych przez nich kwestionariuszy ankiet.

Najistotniejsze – w ocenie autorki – z perspektywy analizowanego zagadnienia był materiał uzyskany z wywiadów ze skazanymi. W naukach społecznych metoda ta jest uważana za szczególnie przydatną, jeśli chodzi o poznanie zjawisk mieszczących się w świadomości badanych. Polega ona na swoistej rozmowie kierowanej przez badacza z respondentem, podczas której badacz stara się uzyskać dane będące celem badań²⁷. Przed przystąpieniem do wywiadu skazani zostali poinformowani o celu badań oraz ich anonimowości. Aby zachować anonimowość respondentów, po zakończeniu badania każdemu z nich nadano nr od B.1 (badany pierwszy) do B.157 (badany sto pięćdziesiąty siódmy). Głównym celem badań była analiza „karier kryminalnych” członków grup, niemniej nie cały zebrany w czasie badań materiał został wykorzystany

²⁵ Szerzej na jej temat: B. Hołyst, op. cit., s. 626 i nast.

²⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138).

²⁷ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2020, s. 200–201.

w poświęconej temu problemowi monografii²⁸ – w czasie rozmów pojawiło się wiele wątków pobocznych, które z punktu widzenia kryminologa mogą również być interesujące i warte pogłębienia, a następnie opublikowania.

Akta skazanych prawomocnymi sądowymi wyrokami członków zorganizowanych grup przestępczych były zwykle bogatym źródłem badawczym, jednak dotyczyły one osób dorosłych, a więc nie zawierały opinii czy diagnoz psychologiczno-psychiatrycznych z okresu nieletniości. Jednak w okresie dorosłym zaburzenia osobowości biegli odnotowali u 67 ze 157 osób z udziałem których realizowano badanie. Najczęściej biegli używali takich terminów, jak „osobowość nieprawidłowa”, „osobowość dysocjalna”, „osobowość asocjalna”²⁹. W większości nie określono ani wieku, ani genezy zaburzeń. Jeśli jednak biegli odnosili się do przyczyn najczęściej wskazywali ich wieloczynnikowy charakter.

Na pewne symptomy problemów, które mogły pojawić się w okresie nieletniości, wskazywała treść niektórych orzeczeń psychologiczno-penitencjarnych w obszarze poświęconym wyjaśnieniu procesu wykolejenia społecznego skazanego oraz stopnia jego demoralizacji. Sygnalizowała je również treść wybranych opinii sądowo-psychiatrycznych, chociaż zarówno liczba takich opinii jak i orzeczeń była na tyle niewielka, że można tu bardziej mówić o jakościowym niż ilościowym znaczeniu takich dokumentów w genezie analizowanych w ramach opracowania zagadnień.

Przykładem dokumentu, które przybliży problemy przeżywane przez jednego z badanych w okresie nieletniości jest opinia sądowo-psychiatryczna stworzona na potrzeby postępowania karnego prowadzonego w sprawie B.133³⁰. Z jej treści wynika, że badany w okresie od 8 do 14 roku życia leczył się psychiatrycznie, jednak nie określono powodów tego leczenia. Skazany w czasie wywiadu również nie potrafi powiedzieć, czy został zdiagnozowany i w jaki sposób, jednak pamięta, że w szkole podstawowej miał problemy kończące się hospitalizacją:

Odwozili mnie do „psychiatryka”, bo nie chciałem się uczyć. (...) Ja miałem i mam problemy ze sobą, miałem też całe życie problemy z prawem. (...) Miałem jako nieletni, od kiedy pamiętam, pełno spraw. Byłem w poprawczaku (...). Oprócz kradzieży podpałem różne rzeczy.

Dokumentacja akt penitencjarnych większości sprawców nie wskazywała, aby w okresie dzieciństwa ujawniali oni nieprawidłowości rozwojowe, przechodzili istotne choroby bądź urazy bądź wypadki mogące wpłynąć na funkcjonowanie ośrodkowego układu nerwowego. Jednak w przypadku kilku osób

²⁸ Szerzej na temat metodologii tych badań oraz ich wyników: M. Kotowska, *Kariery kryminalne członków zorganizowanych grup przestępczych*, Warszawa 2019.

²⁹ Szerzej na temat zaburzeń osobowości u badanych: ibidem, s. 248.

³⁰ B.133 w ramach działalności w zorganizowanej grupie przestępczej dopuszczał się kradzieży i włamań do samochodów.

odnotowano takie wydarzenia. Przykładem urazu doznanego w dzieciństwie, który w pewnym stopniu wpłynął na późniejszą karierę przestępczą, jest historia choroby opisana w opinii sądowo-psychiatrycznej B.139³¹. W wieku 7 lat badany był uczestnikiem wypadku samochodowego. W jego czasie doznał urazu głowy, po którym spędził dwa tygodnie w szpitalu. Chłopiec przeszedł również trepanację czaszki. Po operacji, mimo długotrwałej rekonwalescencji, nadal miał problemy ze zdrowiem. Opóźnienie intelektualne spowodowało, że szkołę podstawową rozpoczął z rocznym opóźnieniem, a następnie dwukrotnie powtarzał klasę. Stwierdzono u niego ociężałość umyslową. W szóstej klasie szkoły podstawowej zakończył edukację. Biegli nie stwierdzili u badanego mikrouszkodzeń ośrodkowego układu nerwowego, zdiagnozowali jednak charakteropatię, której w ich ocenie podłożem – oprócz wypadku komunikacyjnego – były również problemy w domu rodzinnym, w szczególności alkoholizm ojca. Kolejny przykład respondenta (B.151³²), w aktach którego znajdowało się orzeczenie psychologiczno-penitencjarne, dotyczy również urazu głowy. W wyniku tego wydarzenia także zaszła potrzeba trepanacji czaszki i kilkutygodniowej przerwy w edukacji. Badany miał wówczas 15 lat. Wcześniej dobrze się uczył, bez problemu ukończył szkołę podstawową. Po urazie zaczęły się problemy w szkole, których kumulacja spowodowała bójkę z nauczycielem. Po tym wydarzeniu respondent musiał zmienić szkołę z liceum na technikum, w którym był o wiele niższy poziom nauczania i trudne środowisko uczniowskie – wywodziło się z niego kilku członków zorganizowanej grupy, w której badany popełniał przestępstwa.

Treść innych orzeczeń psychologiczno-penitencjarnych najczęściej sugerowała, że proces demoralizacji rozpoczynał się wraz z początkiem okresu dojrzewania (ok. 12 roku życia). Jednak przyczyn demoralizacji upatrywano głównie w negatywnym oddziaływaniu socjalizacyjnym najbliższych grup społecznych (rodzina, środowisko rówieśnicze), a nie problemach natury psychologicznej lub psychiatrycznej. W przypadku pięciu skazanych zawartość wywiadów środowiskowych wskazywała, że jako nieletni byli oni diagnozowani w poradniach psychologiczno-pedagogicznych. Dwóch badanych w okresie dzieciństwa jąkało się.

Z materiału uzyskanego z treści ankiet i wywiadów wynika, że sami skazani wskazywali natomiast na pewne cechy swoich zachowań, które ze względu

---

³¹ Skazany ten był członkiem grupy dopuszczającej się tzw. przestępstw akcyjowych. Rola badanego polegała na nabywaniu, ukrywaniu i pomocy w zbywaniu nielegalnie importowanego alkoholu.

³² B.151 został skazany na 25 lat pozbawienia wolności za udział w zorganizowanej grupie przestępczej, w ramach której wprowadził do obrotu znaczne ilości środków odurzających i substancji psychotropowych, brał udział w ich wytwarzaniu, posiadał bez zezwolenia broń palną i amunicję do tej broni oraz materiały wybuchowe, brał udział w pobiciach i bezprawnym pozbawieniu wolności jednej osoby, brał udział w przygotowaniu dwóch zabójstw oraz zabójstwie członka konkurencyjnej grupy.

na częstotliwość ich występowania można uznać za godne uwagi z perspektywy podjętego zagadnienia. W części potwierdzenie tych problemów odzwierciedlała również treść orzeczeń psychologiczno-penitencjarnych.

Badani najczęściej deklarowali problemy z zachowaniem na lekcjach. Proszeni o uszczegółowienie tych problemów, wskazywali na trudności ze skupieniem się na lekcjach, co najczęściej objawiało się tym, że opuszczali ławkę szkolną bez pozwolenia nauczyciela, nagminnie przeszkadzali w lekcjach, w czasie zajęć rozmawiali z innymi uczniami, nie potrafili zainteresować się materiałem przekazywanym przez nauczycieli. Tego rodzaju problemy miało 65 badanych.

W wypowiedziach niektórych skazanych pojawiało się również stwierdzenie, że zapewne cierpieli w dzieciństwie na ADHD, chociaż w czasie ich dorostania nie było to zaburzenie rozpoznawane, ani tym bardziej leczone przez specjalistów³³:

B.23³⁴: Ja miałem chyba ADHD, to nie było wtedy diagnozowane, miałem ciągle jakieś kary, które były dobre na dwa dni. Zdawałem z klasy do klasy, ale chyba dlatego, że nauczycielom było mnie szkoda. Miałem problemy z zachowaniem. Ogólnie byłem niedobry, przeszkadzałem w lekcjach, biłem się z kolegami. W ósmej klasie podstawowej po raz pierwszy upiłem się i rozrabiałem. Od 13 roku życia paliłem papierosy. Uciekałem z lekcji, uciekałem z domu, ale nie miałem żadnych spraw w sądzie. Ja byłem po prostu taki bachor niedobry, ale nie nieletni przestępca.

B.118³⁵: Chodziłem po drzewach, nosiło mnie ciągle, miałem dużo nierozładowanej energii. Myślę, że dlatego tak rozrabiałem, bo to było ADHD. Tylko tego wtedy nikt nie znał.

B.45³⁶: Mama była nadopiekuńcza i ja dlatego chyba byłem niegrzeczny. Myślę, że miałem ADHD, ale wtedy, bo ja jestem rocznik 1978, nikt tego nie rozpoznawał.

B.81³⁷: Z nauką mi nie szło, w ogóle mnie nauka nie interesowała i mnie nudziła. Ja po prostu nie byłem w stanie wysiedzieć 45 minut na lekcji. Może i miałem ADHD, ale wtedy się tego tak nie nazywało, pamiętam, że mnie mama prowadziła na reedukację, ale to nic nie dało.

---

³³ Podobne konkluzje płyną z badań nad „karierami kryminalnymi” dawnych nieletnich, które prowadzone były przez naukowców skupionych wokół Polskiej Akademii Nauk. Szerzej patrz: O. Wanicka, D. Woźniakowska-Fajst, op. cit., s. 343 i nast. Autorki zwracają uwagę, że również obecnie problem ten pozostaje u wielu dzieci nierozpoznawalny.

³⁴ B.23 to członek zorganizowanej grupy przestępczej, specjalizującej się w wyludzaniu kredytów bankowych.

³⁵ B.118 to wielokrotny zabójca, członek kryminalnej zorganizowanej grupy przestępczej o charakterze zbrojnym, specjalizującej się w rozbojach i tzw. przestępczości porachunkowej. Został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności z możliwością starania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie po 30 latach odbycia kary pozbawienia wolności.

³⁶ B.45, działając w zorganizowanej grupie przestępczej, wytwarzał, przetwarzał i wprowadził do obrotu środki odurzające w postaci suszu konopi, tabletek ekstazy i amfetaminy w ilości co najmniej 100 kg.

³⁷ B.81 kierował zorganizowaną grupą o charakterze zbrojnym, w ramach której wspólnie i w porozumieniu z innymi osobami dokonywał rozbojów, uprowadzeń dla okupu, wymuszeń haraczy, zabójstw na tle porachunkowym oraz wprowadził do obrotu znaczne ilości środków odurzających.

Powyższe objawy, sygnalizowane przez badanych, mogły więc świadczyć o występowaniu ADHD, ponieważ jako typowe są opisywane przy tego rodzaju zaburzeniu. Jak jednak zauważają Olga Wanicka i Dagmara Woźniakowska-Fajst, o ile da się znaleźć, nazwać i policzyć problemy szkole badanych dawnych nieletnich, to nie da się wstecznie zdiagnozować ADHD³⁸. Z perspektywy przeprowadzonych badań własnych warto natomiast podkreślić, że przypadku tylko jednego tylko badanego (B.125³⁹), który był jednym z najmłodszych badanych (rocznik 1984), w opinii sądowno-psychiatrycznej widnieje diagnoza, wskazująca że od dziecka wykazywał się nadpobudliwością.

Jak podkreślają O. Wanicka i D. Woźniakowska-Fajst⁴⁰, niektóre z objawów ADHD mogą w istotny sposób utrudniać funkcjonowanie w szkole, zwłaszcza w szkole konserwatywnej, w której od dzieci oczekuje się nieustannej koncentracji, uważności, ciszy i bezruchu. Złamanie kariery szkolnej jest zaś bardzo silnym predykatorem wykołajenia przestępczego.

W przypadku 19 ze 156 badanych w ich aktach penitencjarnych odnaleziono informacje dotyczące ich poziomu inteligencji. Jest to zbyt mała liczbowa grupa, aby można było wyciągać jakiegokolwiek ogólne wnioski, ale autorka uznała, że warto przeanalizować nawet te ograniczone dane. Informacje dotyczące sprawności umysłowej badanych znajdowały się w takich dokumentach umieszczonych w ich aktach osobowych, jak: opinie sądowno-psychiatryczne, opinie sądowno-psychologiczne i orzeczenia psychologiczno-penitencjarne. Autorkę badań interesowało, czy badani członkowie zorganizowanych grup przestępczych odbiegają poziomem inteligencji od przeciętnego poziomu inteligencji⁴¹, a jeśli tak, to w jakim zakresie. Jednak skromny materiał aktowy, jak już wcześniej zaznaczono, pozwala traktować przedmiotowe zagadnienie bardziej z perspektywy badania jakościowego niż ilościowego.

Analiza materiału empirycznego wykazała, że najwięcej członków zorganizowanych grup przestępczych (10 osób) w ocenie biegłych posiadało przeciętną sprawność umysłową. Najczęściej można było spotkać się z takim sformułowaniem, jakie biegli zawarli w opinii sądowno-psychiatrycznej B.112⁴², gdzie napisano: „Intelekt opiniowanego mieści się w normie dla jego wieku, środowiska i wykształcenia. Rozpoznajemy u niego natomiast cechy nieprawidłowej osobowości”.

³⁸ O. Wanicka, D. Woźniakowska-Fajst, op. cit., s. 344.

³⁹ B.125, działając w ramach zorganizowanej grupy przestępczej, wbrew przepisom ustawy uprawiał konopię indyjską.

⁴⁰ O. Wanicka, D. Woźniakowska-Fajst, op. cit., s. 342 i 344.

⁴¹ Według badań przeciętny iloraz inteligencji wynosi 90–110 IQ. Powyżej ilorazu 110 IQ mamy do czynienia z ponadprzeciętnym poziomem inteligencji. Szerzej: R. Geremek, *Narodowy test inteligencji*, „Wprost” 2003, nr 42, <https://wprost.pl/tygodnik/50772N> (data dostępu: 28.06.2022).

⁴² B.112 brał udział w zorganizowanej grupie przestępczej, w ramach której wprowadził do obrotu i udzielał w znacznej ilości substancje psychotropowe w postaci amfetaminy i tabletek ekstazy oraz środki odurzające w postaci marihuany i haszyszu.

Podobnie w przypadku B.44⁴³ w opinii sądowo-psychiatrycznej biegli stwierdzili: „Sprawność intelektualna w granicach normy (...). Bez objawów ogniskowych w zakresie centralnego układu nerwowego”. W podobny sposób opisano innych badanych, którzy posiadali przeciętny intelekt.

W przypadku 7 badanych, u których biegli zdiagnozowali obniżony poziom inteligencji, odnotowano również inne problemy. Przykładowo z opinii sądowo-psychiatrycznej B.133⁴⁴ wynika, że jego sprawność intelektualna mieści się w normie intelektualnej, ale „inteligencja w granicach ociążałości umysłowej, zmniejszony krytycyzm, występowanie zaburzeń cech osobowości na podłożu organicznym. Stan uzależnienia od alkoholu wraz z występowaniem zaburzeń w postaci majaczenia alkoholowego, halucynozy, oraz zaburzeń świadomości”.

W badaniach odnotowano więcej przypadków, w których intelekt skazanych był obniżony, ale mieścił się w szeroko pojętej normie. Taka sytuacja miała miejsce np. u respondenta B.50⁴⁵, u którego stwierdzono „zaburzenia osobowości uwarunkowane wieloprzyczynowo, z przeważającymi objawami charakteropatycznymi, jak i nieprawidłowymi wpływami środowiskowymi. (...) Brak uszkodzeń ośrodkowego układu nerwowego, iloraz w granicach szeroko rozumianej normy 74 IQ – chociaż niższy od średniej”.

Taki sam poziom inteligencji (74 IQ) odnotowano również u innego skazanego, B.136⁴⁶. Biegli ocenili, że poziom ten jest niższy niż przeciętna ogólna sprawność intelektualna, ale mieści się w granicach szeroko rozumianej normy. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku B.139⁴⁷.

W materiale aktowym znaleziono dwa przypadki skazanych, u których stwierdzono poziom inteligencji powyżej przeciętnej (B.151⁴⁸ i B.118⁴⁹). Z opi-

---

⁴³ Badany stworzył międzynarodową zorganizowaną grupę przestępczą, w ramach której sprowadzono z Holandii do Polski znaczne ilości środków odurzających w postaci marihuany oraz wprowadzono do obrotu znaczne ilości środków odurzających w postaci marihuany, amfetaminy i ekstazy.

⁴⁴ B.133 działał w zorganizowanej grupie przestępczej, mającej na celu dokonywanie kradzieży z włamaniem do samochodów.

⁴⁵ B.50, odbywając karę pozbawienia wolności, kierował z zakładu karnego zorganizowaną grupą przestępczą o charakterze zbrojnym, w ramach której organizował handel narkotykami, uprowadzenia dla okupu, czerpał zyski z uprawiania prostytucji oraz zlecił zabójstwo.

⁴⁶ B.136 uczestniczył w zorganizowanej grupie przestępczej o charakterze zbrojnym, w ramach której brał udział w rozbojach z użyciem broni palnej oraz uprowadzeniu małoletniego dla okupu.

⁴⁷ B.139 funkcjonował w zorganizowanej grupie przestępczej, zajmującej się tzw. przestępczością wysokoaktywną, polegającą na importowaniu alkoholu bez akcyzy i przedstawieniu go organowi celnemu oraz nabywaniu, przechowywaniu, przewożeniu i zbywaniu innym nielegalnie importowanego alkoholu.

⁴⁸ B.115 został skazany na karę 25 lat pozbawienia wolności za udział w zorganizowanej grupie zbrojnej, w ramach której uczestniczył w wielu przestępstwach kryminalnych, m.in. rozbojach, pobiciach i zabójstwach oraz przestępstwach narkotykowych. Wprowadził do obrotu znaczną ilość środków odurzających oraz brał udział w ich wytwarzaniu. Posiadał też bez zezwolenia broń palną i amunicję do tej broni oraz materiały wybuchowe.

⁴⁹ Ten badany to wielokrotny zabójca. Członek kryminalnej zorganizowanej grupy przestępczej o charakterze zbrojnym, specjalizującej się w rozbojach i tzw. przestępczości porachunkowej.

nii biegłych wynika, że w tych przypadkach wyższemu niż przeciętny poziomowi inteligencji towarzyszyły deficyty w zakresie uczuciowości wyższej, co jest jedną z cech właściwych psychopatii. Przykładowo, w opinii sądowo-psychiatrycznej B.151⁵⁰ biegła napisała: „Intelekt wyższy niż przeciętny, ujawnia niedostatek uczuć wyższych, zaburzenia w sferze emocji oraz woli, postawa aspołeczna, prawidłowe rozumienie obowiązujących norm i zasad współżycia społecznego, doraźne zaspokajanie potrzeb bez zważania na konsekwencje, życie popędowe w granicach normy”. Podobnie z orzeczenia psychologiczno-penitencjarnego B.151 wynika, że „okoliczności i charakter popełnionego przestępstwa świadczą o wysokim poziomie demoralizacji, wyrachowaniu, lekceważeniu norm społecznych, deficytach w zakresie uczuciowości wyższej. W kontakcie jest jednak miły, adekwatnie zachowuje się w zastanej sytuacji społecznej, co świadczy o znajomości ogólnie przyjętych norm. Ich pełna internalizacja nie jest jednak pewna. Osadzony przyswoił i kieruje się przestępczymi normami zachowania (lojalność, dyskrecja). W początkowym okresie pobytu w izolacji penitencjarnej należał do grupy tzw. grypsujących. Prognoza kryminologiczno-społeczna jest niepomyślna”.

Co interesujące, badani, u których stwierdzono wyższy niż przeciętny poziom inteligencji, postrzegali ten fakt jako niekorzystnie działający na ich sytuację w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, co obrazuje wypowiedź B.118⁵¹:

Jakiś dziwny psycholog z więzienia w X. napisał mi, że mam inteligencję ponad średnią. Moim zdaniem to mi szkodzi – tak zresztą mi powiedział pewien pracownik Służby Więziennej: jakbyś był prymitywem, to byśmy cię inaczej traktowali, a tak to jesteś za przebiegły. Jakbym był na psychotropach albo inwalidą, to myślę, że lepiej byłbym traktowany.

Taka wypowiedź wskazuje, że osoby o podwyższonym ilorazie inteligencji mogą być postrzegane jako stwarzające większe zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego, skazanych czy funkcjonariuszy, zwłaszcza jeśli są oni powiązani z przestępczością zorganizowaną.

Podsumowując, na podstawie analizowanych przypadków można stwierdzić, że w tej grupie skazanych poziom sprawności intelektualnej nie stanowił

Został on skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności z możliwością starania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie po 30 latach odbycia kary pozbawienia wolności.

⁵⁰ B.151 został skazany na 25 lat pozbawienia wolności za udział w zorganizowanej grupie przestępczej, w ramach której wprowadził do obrotu znaczne ilości środków odurzających i substancji psychotropowych, brał udział w ich wytwarzaniu, posiadał bez zezwolenia broń palną i amunicję do tej broni oraz materiały wybuchowe, uczestniczył w pobicjach i bezprawnym pozbawieniu wolności jednej osoby, brał udział w przygotowaniu dwóch zabójstw oraz zabójstwie członka konkurencyjnej grupy.

⁵¹ B.118 to wielokrotny zabójca, członek zorganizowanej grupy przestępczej o charakterze zbrojnym, specjalizującej się w rozbojach i tzw. przestępczości porachunkowej. Został on skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności z możliwością starania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie po 30 latach odbycia kary pozbawienia wolności.

większego problemu – ani jeśli chodzi o genezę ich drogi przestępczej, ani też (jak wynika z akt penitencjarnych) nie rzutował na ich funkcjonowanie w dorosłym życiu, w tym ich drodze przestępczej. Analizowane przypadki potwierdziły, że przestępczość jest wypadkową wielu czynników, w tym przede wszystkim o charakterze społecznym. W tych aktach, gdzie znajdowały się opinie biegłych dotyczące sprawności intelektualnej badanych, najczęściej odnotowywano poziom inteligencji przeciętny. Trudno jednak ocenić, czy dotyczy to tej specyficznej grupy sprawców, uwikłanych w zorganizowaną działalność przestępczą. Niemniej w literaturze można spotkać się ze stanowiskiem, że skazani często charakteryzują się niskim poziomem inteligencji oraz nie wykazują skłonności do autorefleksji, co z perspektywy procesu readaptacji społecznej utrudnia pracę z nimi. Jednak w pracach poświęconych terapii skazanych pojawia się również i taka opinia, że wysoki poziom inteligencji jest również przeszkodą w pracy ze skazanymi, gdyż inteligentne jednostki antyspołeczne sprawnie manipulują otoczeniem, nie czerpiąc korzyści z podejmowanych wobec nich działań resocjalizacyjnych⁵².

Podsumowanie

Badania dowodzą, że spora grupa nieletnich dopuszcza się czynów zabronionych i innych zachowań dewiacyjnych. Wkomponowują się one w burzliwy okres dorastania⁵³. Jednak przestępczość nieletnich często ma charakter epizodyczny, charakteryzuje się przemijalnością, a jej naturę określić można jako wieloczynnikową⁵⁴. Jednak w niektórych przypadkach przestępczość towarzyszy sprawcom do końca życia lub do momentu, kiedy będą oni zdolni popełniać przestępstwa. Taka kategoria sprawców, opisana przez T.E. Moffitt jako przestępcy chroniczni (*life-course persistent*)⁵⁵, a przez innych autorów nazywana uporczywymi czy też permanentnymi, to często osoby rozpoczynające drogę przestępczą znacznie wcześniej niż większość sprawców – jeszcze przed okresem dojrzewania, a pierwsze symptomy problemów pojawiają się u nich

⁵² Szerzej: L. Kołodziejczak, *Zachowania antyspołeczne w ujęciu psychodynamicznym*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, nr 2, s. 216 i nast.

⁵³ J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Jak badać aktywność przestępczą w toku życia? Perspektywa teoretyczna*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), op. cit., s. 83.

⁵⁴ I. Rzeplińska, *Obraz przestępczości nieletnich w Polsce w badaniach kryminologicznych – przed i po transformacji*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006 t. 28, s. 331–332; E. Jurgielewicz-Delegacz, *Etiologia przestępczości nieletnich*, [w:] E.W. Pływaczewski, S. Redo, E. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski, E. Glińska, E. Jurgielewicz-Delegacz, M. Perkowska (red.), *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa 2019, s. 339.

⁵⁵ Szerzej patrz: T.E. Moffitt, *Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*, „Psychological Review” 1993, t. 100, nr 4, s. 674–701.

już w dzieciństwie. Jest to ten etap w życiu człowieka, kiedy jego osobowość jeszcze się kształtuje i jest podatna na readaptację, więc odpowiednia wczesna pomoc może przynieść pozytywne rezultaty. Takiej pomocy zabrakło, niestety, wśród analizowanych przypadków członków zorganizowanych grup przestępczych.

Wśród metod leczenia zaburzeń zachowania wymienia się farmakoterapię i terapię psychologiczną. Zadaniem środków farmakologicznych jest zmniejszenie objawów agresywnych, zaś pomoc psychologiczna obejmuje terapię indywidualną lub rodzinną, a w przypadku występowania trudności poznawczych również naukę w specjalnych klasach. Czasami wskazane jest również umieszczenie dziecka w innym środowisku niż rodzinne⁵⁶.

Z wypowiedzi badanych członków zorganizowanych grup przestępczych wynika, że na pomoc pedagoga, psychologa czy psychiatry nie mogli liczyć, a ich problemy były przez dorosłych najczęściej niezauważane lub bagatelizowane. Niewątpliwie taka postawa osób odpowiedzialnych za kształtowanie się i rozwój nieletniego wpłynęła na wejście na drogę przestępczą badanych, a w konsekwencji na dalszą „karierę kryminalną”.

W zakresie profilaktyki przestępczości warto zwrócić również uwagę na fakt, że dzieci wykazujące zmiany w zachowaniu, np. po zapaleniu opon mózgowych bądź z obniżonym poziomem inteligencji, wymagają stosowania specjalnych metod, opieki i przestrzegania wskazań lekarskich w nauce szkolnej. Nieuwzględnienie tego przez szkołę i dom rodzinny, co miało miejsce w przypadku niektórych badanych członków zorganizowanych grup przestępczych, może zwiększać prawdopodobieństwa demoralizacji lub dopuszczania się czynów karanych przez nieletniego.

Niezmiernie istotne jest również promowanie od najmłodszych lat zdrowego, higienicznego i bezpiecznego stylu życia, co jest rolą nie tylko grup pierwotnych, choć to na nich spoczywa największa odpowiedzialność, ale również wszystkich instytucji i osób, z którymi młody człowiek spotyka się na swojej drodze życiowej.

Wykaz literatury

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Arche, Gdańsk 2007.
- Buczowski K., Wiktorska P., *Wybrane perspektywy analizowania aktywności kryminalnej oraz definicje karier kryminalnych*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Karierowicze kryminalni? Aktywność przestępca w dalszych losach nieletnich*, Wyd. INP PAN, Warszawa 2021.
- Cisowski W., *Przestępczość nieletnich*, [w:] P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski (red.), *Kryminologia*, Difin, Warszawa 2020.

⁵⁶ A. Seredyńska, op. cit., s. 27.

- Czajka W., *Badania osobowości nieletnich i młodocianych w świetle ustaw i praktyki organów sprawiedliwości*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1991, t. 21.
- Gaberle A., Korcyl-Wolska M., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Arche, Gdańsk 2002.
- Górecki P., Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. drugie, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Holyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, wyd. trzecie, LexisNexis, Warszawa 2009.
- Jurgielewicz-Delegacz E., *Etiologia przestępczości nieletnich*, [w:] E.W. Pływaczewski, S. Redo, E. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski, E. Glińska, E. Jurgielewicz-Delegacz, M. Perkowska (red.), *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Klimasiński K., *Zaburzenia osobowości u młodzieży – psychopatia i socjopatia*, [w:] B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Wyd. UJ, Kraków 2001.
- Kolakowska-Przełomiec H., *Przestępczość nieletnich*, [w:] W. Świda (red.), *Kryminologia*, PWN, Warszawa 1977.
- Kotowska M., *Kariery kryminalne członków zorganizowanych grup przestępczych*, Difin, Warszawa 2019.
- Kotowska M., *Uwarunkowania przestępczości nieletnich w województwie warmińsko-mazurskim w świetle badań empirycznych*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII.
- Kruk E., Skrętowicz E., Bojarski T., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. piąte, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Łucka I., Stępnicka J., *Opiniowanie sądowo-psychiatryczne w sprawach nieletnich – diagnoza interdyscyplinarna*, „Akademia Psychiatrii” 2011, t. 8.
- Moffitt T.E., *Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*, „Psychological Review” 1993, t. 100, nr 4.
- Ostrowska K., *Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych. Analiza kryminologiczna*, PWN, Warszawa 1981.
- Puri B.K., Treasaden I.H., *Psychiatria. Podręcznik dla studentów*, tłum. M. Turno, red. nauk. tłum. pol. J. Rybakowski, F. Rybakowski, Urban & Partner, Wrocław 2014.
- Rzeplińska I., *Obraz przestępczości nieletnich w Polsce w badaniach kryminologicznych – przed i po transformacji*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006, t. 28.
- Seredyńska A., *Od zaburzeń zachowania do zaburzeń osobowości*, Wyd. Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2016.
- Sitarczyk M., *Nieletni sprawcy zabójstw. Sylwetki psychologiczne*, Wyd. UMCS, Lublin 2004.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wyd. „Śląsk”, Katowice 2020.
- Tyburka A., *Uwarunkowania przestępczości nieletnich. Analiza wybranych czynników wewnętrznych*, „Przegląd Policyjny” 2000, nr 1–2.
- Urban B., *Osobowościowe i społeczne predykatory zachowań przestępczych*, [w:] B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Wyd. UJ, Kraków 2001.
- Wanicka O., Woźniakowska-Fajst D., *Bez korzeni, bez skrzydeł. Czynniki ryzyka w ocenie chronicznych przestępców*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Karierowicze kryminalni? Aktywność przestępcza w dalszych losach nieletnich*, Wyd. INP PAN, Warszawa 2021.

- Włodarczyk-Madejska J., Wzorek D., *Jak badać aktywność przestępczą w toku życia? Perspektywa teoretyczna*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Karierowicze kryminalni? Aktywność przestępcza w dalszych losach nieletnich*, Wyd. INP PAN, Warszawa 2021.
- Włodarczyk-Madejska J., Wzorek D., *Różne drogi, różne wzory. Typologie trajektorii przestępczych*, [w:] W. Klaus, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Karierowicze kryminalni? Aktywność przestępcza w dalszych losach nieletnich*, Wyd. INP PAN, Warszawa 2021.

Summary

The influence of behavioural disorders in adolescence on the development of the criminal path. Selected problems on the example of members of organized crime groups

Keywords: criminology, juvenile, members of organized crime, qualitative research, behaviour disorders.

The aim of this paper is to present selected internal factors of personality disorders. I discuss the disorders underlying the behaviours of offenders which increase the risk of a criminal career. The paper adopts an empirical perspective and presents the results based on such qualitative methods as free-form interviews with the members of organized crime and document analysis.

